

Dr. Leonie Cornips van het Meertens Instituut over taalvariatie

Verliefd op het Heerlens Nederlands

De behoefte aan een eigen identiteit wint het. Of het nu om de jeugd van Heerlen of die in de grote steden gaat, afwijken van het Standaardnederlands doen ze allemaal. Er zijn heel veel soorten Nederlands die niet-standaard zijn, zegt sociolinguïste Leonie Cornips, maar dat lijken we nogal eens te vergeten als het om de tweede generatie allochtonen gaat. Taalvariatie en taalveranderingen zijn een soort natuurverschijnselen. En 'hun hebben' wordt toch echt de norm.

Wie zijn enthousiasme graag uitdrukt met de woorden 'te gek' verraadt daarmee een kind van de jaren zeventig te zijn. Toen was het namelijk jongerentaal, zoals ooit 'mieters' dat was, en 'vet cool' het nu is. 'Ik denk wel eens: ik zou er mee moeten ophouden, maar ik zeg ook nog steeds "te gek", lacht dr. Leonie Cornips, in 1960 geboren in het Limburgse Heerlen. Ook dat laatste valt, zelfs na vijfentwintig jaar wonen in Amsterdam, nog steeds goed te horen.

Op hoe iemand precies praat, hebben leeftijd en regio hun eigen invloed, naast nog weer andere dingen zoals sekse, sociaal-economische klasse, etnische afkomst en opleiding. Van oudsher zijn het de dialectologen die zich bezighouden met regionale taalvariatie, van recenter datum zijn de sociolinguïsten, die sociale variatie bestuderen. Samen noemen ze dat op het Meertens Instituut van de KNAW 'variatielinguïstiek'. Het mes snijdt bij dat onderzoeksterrein als het ware aan twee kanten: variaties kunnen veel duidelijk maken over de aard van het taalsysteem, en tegelijk geeft hoe en wanneer ze optreden inzicht in de sociale organisatie van de samenleving.

Leêsplenkse

Met overduidelijk plezier en in hoog tempo vertelt taalkundige Leonie Cornips erover in haar kamer op het Meertens Instituut, dat alweer vijf jaar gevestigd is in de oude Coca Colafabriek aan de Amsterdamse Johan Muyskenweg. Bij de ingang staat nog steeds het imposante houten bureau van Voskuil, die met zijn ellenlange romancyclus *Het Bureau* het instituut grote landelijke bekendheid gaf, maar verder is alles 'modern'. In de

smalle, lichte kamer van Cornips, die sinds 1994 aan het instituut verbonden is – inmiddels als 'senior onderzoeker variatielinguïstiek' voor syntaxis en sociolinguïstiek – valt onmiddellijk het 'LEËSPLENKSE VA 'T HEËLESJ PLAT' op dat aan de muur hangt. Toch is het plat Heerlens niet haar moedertaal. Haar ouders besloten geen dialect met hun dochter te spreken, maar 'algemeen Heerlens', de Heerlense variant van het ABN, zou je kunnen zeggen.

En daar zit een heel verhaal achter. Cornips is er in 1994 op gepromoveerd, maar ze is nog steeds verliefd op dat Heerlens Nederlands, constateert ze in de loop van het gesprek. De geschiedenis van Heerlen is dan ook bijzonder, en dat komt door de steenkoolindustrie. Cornips vertelt: 'In 1899 kwam de eerste mijn, en binnen tien jaar waren het er elf. Ze waren in handen van particulieren. In het begin werd het werk niet door de plaatselijke bevolking gedaan, maar door ingehuurde kompels, die met hun gezinnen rondtrokken. Die kwamen vanuit het Roergebied, of België. De mobiliteit was heel hoog. Het waren Joegoslaven, Polen, Hongaren, Wit-Russen, echt van alles.'

Uitheimse achternamen

'Op den duur, zo tussen 1910 en 1930, maakten die van de Heerlenaren een minderheid in hun eigen stad. Voor die tijd was de samenstelling heel homogeen, nu kwamen er bijvoorbeeld ineens ook protestanten. En bij alle discussies tegenwoordig over immigranten enzo denk ik: kijk eens naar hoe het in Heerlen is gegaan. Daar had je in 1917 al een kleuterschool waar naast Nederlands ook Duits, Pools en Italiaans als onderwijstaal werden ge-

bruikt. Aan de oostelijke mijnstreek had iedereen al kunnen zien dat mensen helemaal niet teruggaan naar het land waar ze vandaan zijn gekomen. Dat is daar ook nooit gebeurd. Ik zat dus in de klas met allemaal kinderen met uitheemse achternamen, wat me vroeger trouwens helemaal niet opviel.’

‘Die omstandigheden hadden unieke gevolgen voor de taal. Vanaf 1910, 1920 verdwijnt in Heerlen het dialect uit de raadzaal en de gemeenteraad. Het wordt Nederlands. Dat is heel bijzonder, dit was echt de eerste plek in het diepe dialectdeel van Limburg. In een tijd dat er geen radio en geen tv was. Maar er was dus ook heel weinig voorbeeld. Een heel klein gedeelte van de beamtten kwam uit Den Haag, de hogere technisch geschoolden.’

Mijnpolitie

‘Er was een grote maatschappelijke segregatie, tussen Noord-Heerlen en het chique Zuid-Heerlen, en tussen de bovengronders en de ondergronders. Niet meer dan tien

Leonie Cornips

procent van de bevolking sprak Standaardnederlands. Als gewone Heerlenaar kwam je daar niet mee in aanraking. Trouwens ook niet met de mijnwerkers, want die woonden in de kolonies, met de klemtoon op de laatste lettergreep, waar ze onder meer hun eigen winkel hadden. Wat ze er kochten werd afgetrokken van hun loon, het was ook omheind met prikkeldraad, en de gemeentepolitie kwam er niet. De mijnpolitie bewaarde de orde. Er is niets meer van over, maar de architectuur was heel aardig: ieder zijn eigen huisje met zijn eigen lapje grond, om groente op te verbouwen en duiven te houden. De eerste doorzoningen van het land.’

‘Die beamtten hadden een hoog prestige, dus het Nederlands ook. Maar de Heerlenaren moesten deels gissen naar die taal, omdat ze er eigenlijk alleen ‘getrapt’ contact mee hadden. In hun hoofden ontstond een model van wat volgens hen het Nederlands moest zijn, maar dat leek erg veel op het dialect. Dat hebben ze zelf niet doorgehad. Wat ik zo fantastisch vind, is dat dat Heerlens Nederlands na 1930 de moedertaal werd van al die immigrantenkinderen. En nog steeds, tot op de dag van vandaag zitten er Limburgse elementen in.’

Zich drinken

Cornips keek onder andere heel uitvoerig naar het gebruik van ‘zich’. Het is een bekend grammaticaal verschijnsel in Limburgse dialecten, dat vaker door druppelt in het Nederlands van Limburgers: veel meer werkwoorden zijn wederkerig te gebruiken. “Het breidt zich uit, het lost zich op, het gordijn beweegt zich”, dat is allemaal goed in het Nederlands’, legt ze uit, ‘maar in het Limburgs gaat het veel verder door en zeg je ook “de boter bederft zich”, of “smelt zich” en “het weer verandert zich”. Maar niet alle gebruik van ‘zich’ valt onder dezelfde noemer te brengen. Je hebt ook een ‘consumptief zich’, waarin bovendien besloten zit dat de handeling voltooid zal worden. Een voorbeeld is “Hij drinkt zich een biertje”. Wat weer niet kan is “Hij drinkt zich biertjes”. Dat consumptieve zich is heel populair onder jongeren. En al meer dan honderd jaar in opkomst zijn zinnen als “die schoenen lopen zich lekker”.’

Dialectsprekende ouders

Cornips vond dat het gebruik van de verschillende soorten ‘zich’ correspondeert met de sociale verdeling in de gemeenschap. Het hangt af van leeftijd en taalachtergrond, opleiding en beroep. Haar verwachting dat in het Nederlands van degenen die ook het Heerlens

dialect spreken het meeste dialect zou doorklinken kwam niet uit. ‘De meeste interferentie vind je juist bij kinderen van dialectsprekende ouders die bewust alleen Nederlands tegen die kinderen spraken. En eigenlijk is dat niet zo gek: ze konden dus dat Nederlands ook niet goed corrigeren.’

Opvallend is dat nu iedereen allang wél dagelijks Standaardnederlands hoort en leest, de dialectverschijnselen in het Heerlens Nederlands niet verdwijnen, maar zelfs toenemen. ‘Je zou verwachten dat het uitsterft’, zegt Cornips, ‘maar de behoefte aan een eigen identiteit wint het blijkbaar.’ Over twee dingen is Cornips extra tevreden, ze glundert ervan als ze het erover heeft. Ten eerste dat ze heeft kunnen vaststellen dat puur sociale factoren bepalen of iemand een bepaald type zinnen wel of niet maakt. Ze is dan ook de enige in Nederland die als specialisme sociolinguïstiek en syntaxis (zinsbouw) heeft. Logisch dus dat ze ook meewerkt aan de ‘Syntactische Atlas Nederlandse Dialecten’, een van de langlopende Meertens-projecten. Tegelijkertijd werkt ze met veel overtuiging hard aan het opzetten van een internationaal netwerk van sociolinguïsten die zich juist op grammaticale variatie en veranderingen richten.

Daarnaast bleken de Heerlenaren er bij het gebruik van ‘zich’ exact dezelfde grammatica op na te houden als de Spanjaarden en de Italianen. Cornips, helemaal enthousiast: ‘Het is dus geen fout Nederlands, het wijkt systematisch af van het Nederlands, op dezelfde manier als een aantal Romaanse talen dat doen. Er verschijnt heel binnenkort in de ‘Taal in stad en land’ serie van de Sdu een boekje dat ik geschreven heb: *Heerlens Nederlands*. Dat vind ik zo heerlijk voor al die kindjes op school die

generatie na generatie voorgehouden krijgen dat alles wat ze zeggen fout is. Dat is het helemaal niet.’

‘Hun hebben’

Bij alles dat Cornips verder doet, blijft het Heerlens Nederlands niet alleen een bron van inspiratie, maar zelfs van gegevens. Neem het steeds vaker gehoorde ‘hun’ als onderwerp van een zin, in plaats van ‘zij’ of ‘ze’, een van de dingen waarover ze onlangs gepubliceerd heeft. ‘Het is geen dialectverschijnsel’, legt ze uit, ‘dus als het voorkomt in het Heerlens Nederlands wijst dat op een brede, algemene verspreiding. Ik ben dus gaan zoeken in mijn data, en inderdaad zeggen ze het in Heerlen ook. ‘Hun hebben’ is echt bezig Standaardnederlands te worden. Het verzet ertegen zal niet helpen. Het is een wet van Labov, de Amerikaanse grondlegger van de sociolinguïstiek, dat het al te laat is als een taalverandering op gaat vallen en tot discussie leidt. De verspreiding is dan al zo groot dat het al gebeurt is.’

Taalveranderingen en taalvariatie zijn een soort natuurverschijnselen, dat blijft de boodschap. En met ‘fout’ of ‘dom’ heeft het allemaal niets te maken. Behoeft aan een eigen identiteit en het inzetten van creativiteit zijn meestal de achterliggende factoren. Ook bij de straattaal die je in de grote steden vindt, en die een tijdje terug als ‘Smurfentaal’ in de pers kwam. Cornips: ‘De gedachte was dat de jeugd de woorden niet kent en daarom net als de smurven die alles altijd gesmurfd hebben met ‘vulwoorden’ werkt. Maar in werkelijkheid is het tegendeel het geval. Straattaal is een soort subgroep van jongerentaal. Jongerentaal vind je in heel Nederland,

Voorbeelden uit Amsterdamse straattaal, afkomstig uit onderzoek van Jolanda van den Braak, een aio die door Cornips begeleid is

Surinaams	mattie, vriend	Engels	‘sup?, hoe gaat het (what’s up?)
bankoe, vijftig gulden	no spang, maak je niet druk	checken, kijken/bekijken	the bomb, tof/cool
barkie, honderd gulden	osso, huis	chick/chickies, meisje	
Bimre, Bijlmer	pipa, pistool	chillen, rustig aan doen, ontspannen	Nederlands
brada, broer	pokoe, liedje	choken, blowen	erg, tof/cool
Damsko, Amsterdam	skitta, schijt/maakt niet uit	chronic, wiet	flex, goed/te gek
donnie, tien gulden	skoro, school	dissen, iemand vervelen/stangen	gruwelijk, tof/cool
doekoe, geld	skotoe, smeris/juut	dope, cool/te gek	het doet, het is goed/te gek
faja, schande/erg	sma(tje), meisje	fuck, verdomme/klote	later/laterzz, doe
fatoe, grapje	soetoe, trekje van een sigaret	(mee)joinen, meedoen	moeilijk, tof/cool
fa waka, hoe gaat het	stratie, straat	player, playboy/casanova	onmin, heel erg
foto, stad	timer, wachten	relaxen, rustig aan doen, ontspannen	para, paranoide/gek
ga loesoe, ga weg	tjawa, 25 gulden	shoppa, coffeeshop	standaard, vanzelfsprekend
law, tof/vervelend	wierie, wiet	spacen, onzin praten	stuk gaan om iets, hard lachen om iets
loko pakken, metro/trein pakken			
master, tof			

straattaal in alle grote steden, overigens overal ter wereld, ook in Afrika en Amerika.’

Het Meertens Instituut heeft veel onderzoek gedaan in de zeer multiculturele Utrechtse wijk Lombok. Het omvangrijke, zogeheten TCULT-project (dat staat voor Talen en Culturen in het Utrechtse Lombok en Transvaal) waaraan ook de universiteiten van Amsterdam, Leiden, Utrecht en Tilburg meededen, is net afgerond. Onderzoek naar de straattaal in Amsterdam en in Rotterdam loopt nog.

Ritueel

Cornips vertelt over het verschijnsel: ‘Straattaal is een taal náást het gewone Nederlands, bedoeld voor de eigen groep, die bestaat uit jongeren met verschillende etnische herkomsten, inclusief de Nederlandse. Overal gaat het om Nederlands met daarin elementen uit verschillende talen die de sprekers zelf niet allemaal kennen. Veel uit het Turks, Surinaams, Berbers. Het kan verschillen per stad, en zelfs per wijk of per groep. In Amsterdam vind je er bijvoorbeeld veel Surinaams, dat wil zeggen Sranan Tongo in terug, want daar wonen veel Surinamers, in Utrecht heeft het Marokkaans-Arabisch weer meer invloed.

‘Straattaal heeft vooral een symbolische waarde, het wordt bijna ritueel gebruikt als een sterke groepsmarker. Je leert het ook op straat, op school, in je *peer group*. En het is meer iets van jongens dan van meisjes. In de Rotterdamse straattaal bleken de meisjes veel jongenswoorden niet te kennen. Dat ‘Aga’ ‘Den Haag’ betekent bijvoorbeeld, en ‘Jaxi’ ‘Ajax’. Dat hebben we nu allemaal op bandjes, en daar ben ik heel trots op. Tot dusver ging alles altijd met schriftelijke vragenlijsten, wat als nadeel heeft dat mensen dikwijls niet weten wat ze zelf zeggen, of hun eigen oordelen over wat goed en fout is mee laten spelen. Maar er is nu een Surinaamse studente, Merlien Hardenberg, die Sranan spreekt, en die daar in Rotterdam opgenomen is in de groep, waardoor ze dagelijkse gesprekken kan vastleggen.’

‘Weliswaar maakt straattaal deel uit van de zogeheten ‘zwarte cultuur’, maar autochtonen doen er ook aan mee. Het is dus een verschijnsel dat boven de etnische groepen uitstijgt, en in die zin zou je het een goed teken kunnen noemen. Die jongeren spreken overigens tegen niet-insiders gewoon Nederlands, ze kennen het verschil heel goed. Om creatief om te kunnen gaan met een taal moet je hem goed beheersen, dat is onderzocht.’

Net zoals je voor het door elkaar gebruiken van twee talen (het zogenaamde *code-switchen* dat in elke grote-stadsbus of –tram te horen valt) die twee talen juist goed machtig moet zijn. Cornips wil graag nog een misverstand rechtzetten over ‘allochtone jongeren’. Om te beginnen: hoezo allochtoon? Het Nederlands is wel degelijk hun moedertaal, ook als ze een iets afwijkende variant spreken, en ook als ze daarnaast een andere taal van huis uit mee hebben gekregen.

Plat Amsterdams

Cornips: ‘Het ergert me zeer dat de tweede generatie als tweede-taalverwerfers van het Nederlands wordt gezien. Dat zeggen we toch ook niet van alle dialectsprekers in Nederland? Het zijn allemaal moedertaalsprekers van het Nederlands. Er zijn heel veel soorten Nederlands die niet-standaard zijn. Je hoort bijvoorbeeld uit welke regio iemand komt, of hij oud of jong is, je hebt ontzettend veel variatie in woordbouw en zinsbouw. We onderzoeken hier ook het gebruik van ‘gaan’ en ‘doen’ gevolgd door een heel werkwoord. Allerlei verschillende groepen zeggen dingen als “hij doet werken” en “toen ging de politie komen”. Soms is het regionaal bepaald, “de poes doet slapen” hoor je in Limburg, en “hij gaat gaan” is bijvoorbeeld weer straattaal. Je kunt wel zeggen “dat is allemaal fout”, maar het zijn gewoon variaties van het Standaardnederlands. Ik moet eerlijk gezegd altijd een beetje lachen om het commentaar op allerlei taalgebruik van degenen die plat Amsterdams spreken, en geloof ik denken dat dat de standaard is. Je ziet steeds dat er oordelen worden vastgehouden aan taal, terwijl het in werkelijkheid gaat om het beoordelen van de sprekers.’

Toch is het zelfs voor een taalkundige moeilijk helemaal te ontsnappen aan de vooroordelen. Cornips laat tot slot een paar in het Limburgs vertaalde stripverhalen zien. ‘Een gemiste kans is dat ze de Romeinen in Asterix en Obelix geen Standaardnederlands laten praten’, zegt ze. In plaats daarvan worden er een heleboel verschillende Limburgse dialecten gebruikt. De twee heldhaftige hoofdpersonen hebben als enigen het Maastrichts toegemeten gekregen. Heeft dat soms de hoogste status binnen Limburg? ‘Dat moet je niet aan een Heerlense vragen!’ roept Cornips uit. ‘Maastricht-Heerlen dat is zoiets als Ajax-Feyenoord.’ Nou ja, oké, als het dan moet wil ze er ook wel even als sociolinguïste naar kijken. En inderdaad zit er niks anders op dan te bekennen dat er in Limburg een beetje tegen het Maastrichts wordt opgekeken.